

P. Krapotkin

INBÖRDES HJÄLP OCH PROGRESSIV UTVECKLING.

AF FURST PETER KRAPOTKIN.

Öfversättning från författarens manuskript.

Med 1 bild.

JAG HAR med tacksamhet tagit del af de intressanta frågor, som några af edra läsare förelagt eder angående min bok »Mutual Aid» (Inbördes hjälp).* Jag återgifver dem här:

»Betraktar Krapotkin *inbördes hjälp*

Ord och Bild, 13:e årg.

äfvén såsom *utdifferentierande* (artskapande) kraft i evolutionen? Då Krapotkin som sådan synes erkänna »the struggle for life», förefaller det mig som om verk-

* Nyligen utgifven i svensk öfversättning af K. G. Ossian-Nilsson på Albert Bonniers förlag. Red.

16

Faksimil ur tidskriften Ord och Bild, 1904

ningarna af the struggle for life skulle *eliminera* verkningarna af *inbördes hjälp*, ity att *inbördes hjälp* låter ändamålsenliga såväl som icke ändamålsenliga arter kvarleva?»

Den andra frågan eller invändningen, som nästan sammanfaller med den föregående, går ut på att inbördes hjälp skulle kunna bevara såväl de till fortsatt tillvaro icke ändamålsenliga som de därtill ändamålsenliga.

Ett svar på den första af dessa frågor ligger redan i de ord ur Darwin's »Descent of Man», hvilka jag citerat i »Inbördes hjälp». De arter — säger han där —, som räkna det största antalet inbördes mest sympatiserande medlemmar, skola reda sig bäst och lämna den talrikaste afkomman. Ordens mening är påtaglig, och en närmare undersökning bekräftar dem till fullo. Arter, hvilkas individer sakna förmåga af samverkan, måste nödvändigt duka under, så snart striden mot vidriga naturförhållanden blir alltför svår. Orang-utangernas små isolerade familjer representera sista återstoden af en utdöende art, som sannolikt kommer att fullständigt försvinna, liksom redan hundratals andra ap-arter hafva utdött sedan tertiärtiden. Hvad de icke sällskapliga falkarna beträffar har den store ornitologen Syévertsoff påvisat, att deras antal är på väg att minskas. Och å andra sidan visar det stora antalet varieteter och arter af sällskapliga falkar jämte deras stora utbredning, att de sällskapliga falkarna tendera att ökas. De icke sällskapliga bien, som under vissa omständigheter lefva som snyltgäster, hafva icke varit i stånd att med den framgång utkämpa striden för tillvaron, att de kunnat gifva upphof till en särskild, fortlevande varietet; och om å ena sidan de slafhållande amasonmyrorna bilda en distinkt art, så är dock deras antal litet i förhållande till de säll-

skapliga myrornas ofantligt stora art- och individrikedom. Och direkta försök hafva konstaterat, att de slafhållande myrorna i så hög grad hafva förlorat förmågan att själfva skaffa sig föda och draga försorg om sin afkomma, att endast vissa samverkande gynnsamma omständigheter möjliggöra fortlevnaden af deras såväl till antal som individrikedom obetydliga arter. Så snart kampen mot existensvillkoren på deras nuvarande vistelseorter blir svårare (t. ex. till följd af markens uppodling), kommer deras antal att ytterligare reduceras. Och det blir sålunda hufvudsakligen de sällskapliga myrarterna (jämte med dem besläktade arter, hvilka enligt Wasman lära förefinnas till synnerligt stort antal) som komma att fortleva.

Det är alltså tydligt, att inbördes hjälpsamhet verkligen är en orsak till differentiering, som gifver upphof till nya arter. Men dess artskapande förmåga framgår ännu tydligare af dess stora inflytande på de anatomiska och fysiologiska förändringar, som under tidernas lopp kunna blifva till tydliga kännetecken. Ty lefnadssättet är i sin ordning nära beroende på, i hvilken utsträckning inbördes hjälpsamhet utöfvas inom arten i fråga. Ingen naturforskare tviflar ett ögonblick på att de stora periodiska eller icke periodiska, tillfälliga eller ständiga vandringar, som utmärka nästan alla idislare och hästdjur samt många gnagare, hafva gifvit upphof till eller åtminstone medverka vid bildandet af nya arter eller öfverförandet af uppkomna varieteter i nya arter. Men anlaget för vandringar är ett anlag af helt och hållet sällskaplig karaktär och är ytterst beroende på utvecklingen af inbördes-hjälpinстинkten.

Ingen tviflar väl heller på betydelsen af den intellektuella utveckling, som sätter en art i stånd att, i fall af nöd, finna på nya födoämnen eller, när helst en

förändring af lefnadsvillkoren äger rum, finna det för hvarje fall bästa och säkraste sättet för afkommans vårdande. Men hos både djur och människor är en sådan intellektuell utveckling hufvudsakligen *en följd af sällskapligt lefnadssätt*. För öfrigt, det är icke endast den *kollektiva* intelligensen hos idisslare och hästdjur som lämpligen kan jämföras med den *individuella* intelligensen hos tigern och lejonet (vi påpeka endast de förras vandringar och deras kollektiva försvar gentemot tigrar o. d.) utan af de af mig gifna fakta (köttätande djur, som förblifva sällskapliga, där de ej blifva ofredade af människan) framgår, att de köttätande djur, som nu lefva i små samhällen, voro mycket sällskapigare före människans uppträdande.

Vi kunna alltså säga, att inbördes hjälpsamhet är någonting mera än en evolutionsfaktor af samma art som hvarje annan elementär instinkt. Ty af det hållandet, att tvänne nödvändiga förutsättningar finnas för åstadkommande af en ny art — framträdandet af någon tydlig förändring och ändamålsenligheten hos denna förändring — framgår utan vidare, att de förändringar, som äro en följd af inbördes hjälp, hafva största utsikten att bli bevarade, och detta därför att de äro *förändringar, som gå ut på individens bevarande*. Vidare äro de förändringar, som hafva inbördes-hjälpprincipen att tacka för sin uppkomst, alltid ägnade att inom hvarje djurklass skapa typer, som äro utrustade med högre intelligens och som alltså äga en större anpassningsförmåga gentemot eventuella förändringar i existensvillkoren.

Hvad kampen för tillvaron angår, är det icke min åsikt, att den utkämpas endast vid vissa tillfällen, utan jag anser, att allt lif bör betraktas som en strid: en strid inom hvarje organism, en strid, som hvarje organism utkämpar

emot vidriga existensvillkor, och slutligen en strid, som hvarje art eller släkte utkämpar gentemot alljämt växlande yttre omständigheter.

Lifvet är strid. Frågan är endast: Med vilka vapen kämpas den bäst? Är det fördelaktigare, att de olika individerna inom hvarje art, underart eller samhälle och de olika arterna på ett och samma område strida mot hvarandra om hvarje matbit, hvarje tillflyktsort och hvarje förmånlig plats på slagfältet? Eller är det icke fördelaktigare att *i kampen för tillvaron utöfva ömsesidig hjälpsamhet*? Är det icke fördelaktigare, att individernas och släktets intelligens finner användning, då det gäller att afböja inre stridigheter, då det gäller att finna nya födoämnen eller att hopsamla sådana, då bostäder för en hel koloni skola byggas, då gemensamma jakter anställas eller slutligen vid sådana gemensamma lekar, som ju förekomma t. ex. hos många fågelfamiljer.

Naturen ger oss exempel på båda stridssätten; men det är naturforskarens och filosofens plikt att noga undersöka hvarderas betydelse och resultat. I detta afseende tror jag, att vi måste anse det bevisadt, att, medan det förra tillämpas hos ett jämförelsevis litet antal arter, tillämpas det senare (d. v. s. användandet af ömsesidig hjälp) hos många fler arter och alltid till dessas afgjordå fördel. I detta sammanhang vill jag citera de ord, i hvilka George Romanes sammanfattade det intryck, han fått af den föreläsning, som jag höll öfver inbördes hjälpsamhet i London 1891, och vid hvilken han godhetsfullt presiderade.

»Föreläsaren», sade han, »har utan tvifvel bevisat, att vi hitintills öfverdrifvit betydelsen af kampen mellan individer af samma art. Betydelsen af denna *inbördes strid* är säkerligen icke så stor. Hvad striden med fiender från andra ar-

ter, låt oss säga *den yttre striden*, angår, är framgången i densamma tydligen beroende på frånvaron af inbördes strid.» Det enda, som behöfver tilläggas är, att naturen ständigt tenderar att i någon mån inskränka den yttre striden. Naturligtvis lifnära sig vissa djurklasser utslutande af djur tillhörande andra klasser, och vissa arter lifnära sig af vissa andra arter. Men äfven i sådana fall har sällskapligheten medfört vissa begränsningar. Sålunda hafva vissa arter, t. ex. murmeldjuret, papegojan och många vattenfåglar, blifvit så varsamma, att deras fiender hafva mycket liten utsikt att bland dem fånga någon lefvande individ, och dessa fiender äro alltså nödsakade att till stor del föda sig på ägg, på lägre djur eller på as.

För öfrigt har jag tillåtit mig antaga — och det finnes någon grund för detta antagande — att före människans uppträdande och före den fruktansvärda utrotning af vissa arter, som människan så småningom åstadkom, erhöilo de köttätande djuren fullt upp med föda genom att helt enkelt följa efter de ofantliga hjordarna af idisslare.

Hvad den anmärkningen beträffar, att inbördes hjälpsamhet skulle leda till både ändamålsenliga och icke ändamålsenliga arters bestånd, vill jag framhålla, att uttrycket »den mest ändamålsenliga artens bestånd» — fastän det erbjuder vissa fördelar — i själfva verket icke är någonting annat än en tautologi, hvilket ju redan betonats af flera författare. Det enda slutgiltiga kännetecknet på ändamålsenlighet är bestånd; och uttrycket betyder alltså i själfva verket, att de, som äro de mest ändamålsenliga, äro de, som ha största utsikterna att äga bestånd under vissa gifna yttre förhållanden. Vi använda detta uttryck för korthets skull, men vi få ej glömma, att det icke ger ens någon antydning om hvilka som äro

mest ägnade att fortleva. Och Darwin, Wallace, Spencer och många andra göra sig skyldiga till samma ofullständighet, då de uppräknat vissa egendomligheter, som under vissa omständigheter garantera en arts bestånd, men ej nämna flera andra egendomligheter, som hafva kanske ännu större betydelse, emedan de garantera artens bestånd under mycket mer varierande omständigheter.

Sålunda säga de, att den starkaste, den snabbaste, den lifligaste är den ändamålsenligaste. Huxley tillägger (med älderdomens naturliga pessimism) de mest »sega» och elaka. Men Darwin ensam införde »de mest sympatiserande» som ännu en viktig kategori af »de ändamålsenligaste».

Den stora biologiska hufvudfrågan är alltså: Hvilka arter bestå säkrast? Hvilka äro de ändamålsenligaste?

Naturligtvis beror allt ytterst på den plats en gifven djurgrupp skall fylla i naturen. Allt efter de yttre omständigheterna är det den snabba eller den tröga (dofhjorten eller sköldpaddan), den svarta eller den hvita (myskoxen eller polarräfven), den djärfve eller den skygge, den af ryggsköld, näbb eller klo skyddade eller den oskyddade, den långsvansade eller den kortsvensade, den listige eller den lätt lurade, som är den ändamålsenligaste. Allt beror på omständigheterna i hvarje särskildt fall.

Men vilja vi nämna sådana egendomligheter, som äro nyttiga för en art under alla omständigheter, måste vi gå till mer allmänna karaktärsdrag, sådana som större vaksamhet, högre kollektiv intelligens, uppfinningsförmåga, som i händelse af nöd kan mildra täflan om födan, en större anpassningsförmåga, ett slags fysiologisk »smidighet» o. d. Och om vi undersöka dessa förmågor, finna vi, att de alla gynnas af samhälleligt lif och vanan af ömsesidig hjälp. Det är

Vi återger här de fem första av artikelns inalles åtta sidor.

därför så få osällskapliga och så många sällskapliga arter hafva bestått i striden mot ogynnsamma naturförhållanden. Och det är därför den oskyddade människan alltsedan istiden intagit en så härskande ställning. Det kan naturligtvis gifvas exempel på omständigheter, under hvilka en stark ryggsköld, sådan som sköldpaddans, synes kunna ersätta det skydd, som kunde hafva varit en följd af sällskapliga lefnadsvanor. Men denna sällskaplighet erbjuder så stora fördelar, att till och med de välskyddade sköldpaddorna på obebodda öar lefva samhälligt lif. Sällskaplighet är en förmån, äfven då artens individer äro argsinta eller t. o. m. stridslystna. Visserligen kunna vi ofta iakttaga huru någon af de djärfvare medlemmarna i en sparfflock flyger sin väg med ett lyckligt förvärfvadt byte, men äfven sparfvorna underrätta — på grund af sin sällskapliga karaktär — alltid hvarandra, om någon föda blifvit utkastad åt dem i trädgården eller på fältet, och de varna hvarandra (om omedvetet eller ej, är här likgiltigt) för hvarje annalkande fara. Ja, äfven de stridslystna och glupska råttorna finna fördel i att föra ett sällskapligt lif: vi känna icke till någon råttart, som förekommer i isolerade familjer. Dessutom erbjuder sällskapligheten alltid möjligheter för en artens allmänna tillväxt, och denna tillväxt blir i längden till en afgjord fördel i kampen för tillvaron. Anpassningsförmåga är det första villkoret för en arts bestånd, och anpassningsförmågan är framför allt en samhälligt egenskap.

Vi beröra här ett af de intressantaste och vanligaste misstag, som göras angående det naturliga urvalet, ett misstag, som Darwin själf varnat för. Då djurvärlden under de geologiska perioderna långsamt utvecklats sig från den lägsta moneren till den högsta arten,

ligger det nära till hands att antaga, att det naturliga urvalet under kampen för tillvaron varit orsak till utvecklingen mot högre former. Men det naturliga urvalet besitter ingen sådan mystisk kraft. Vi hafva nyss visat, att de arter, som blifvit beståndande, äro icke de starkaste eller de snabbaste eller de mest harmoniskt byggda utan de, som äro bäst ägnade att fylla en relativt oupptagen plats i naturen, oberoende af huru högt de stå enligt våra mått på fullkomligheter och dygder. På Sibiriens kalla arktiska stepper skulle de ömtåliga västeuropeiska hästraserna dö ut i första generationen. Blott de raggiga, motståndskraftiga, anspråkslösare men också svagare jakuthästarna kunna där fortlefva i vildt tillstånd.

Alltså kan i regel kampen för tillvaron (och följaktligen äfven det naturliga urvalet) resultera i en utveckling mot lägre lika väl som mot högre former. Men det finnes en form af kampen för tillvaron som — för att nu abstrahera från hvad man kunde kalla *inre* orsaker till framsteg — alltid gör utvecklingen progressiv; det är den kamp som utkämpas under ömsesidig hjälp. En sådan kamp har mer än något annat bidragit till människans öfverlägsenhet öfver alla andra arter, och hvarje art, som vi sätta högre än en annan, har en sådan kamp att tacka för sin öfverlägsenhet. Vi beundra papegojans lifslängd och intelligens, de förrådsamlade myrornas underbara arbete, biens anpassningsförmåga och den elementära moral, som tager sig uttryck i tranornas sympatetiska väsen och i myrornas själfuppoffring, och allt detta har sin yttersta grund i den kollektiva intelligensens genom otaliga led nedärfda erfarenhetsrön och följaktligen äfven i utöfvandet af inbördes hjälpsamhet.

Hela artikeln kan läsas på Projekt Runeberg, <http://runeberg.org/ordochbild/1904/0269.html>

Solitaritet eller solidaritet?

Kommentar till Kropotkins ”Inbördes hjälp och progressiv utveckling”

Den milde Charles Darwin kom 1859 oavsiktligt att skyffla om inte bara vetenskapens och religionens, utan också klasskampens ideologiska slagfält. Vetenskapshistorien brukar gärna berätta om evolutions-teorins långa kamp mot kyrkliga obskurantister, men mindre gärna om hur snabbt och entusiastiskt den assimilerades av råkapitalismens tongivande tänkare. Den fria marknadskonkurrensens evangelium tycktes få stöd av naturen själv. I Herbert Spencers hurtiga popularisering hårdnade darwinismen till en individernas kamp, där de bästa överlever (*survival of the fittest*). En smickrande följsats för de privilegierade på samhällets topp var att de hade nått sin position tack vare överlägsna egenskaper. Med tanke på mänsklighetens framsteg skulle det rentav vara skadligt att artificiellt försöka lyfta det sämre material som dalar ned mot botten.

Vad Darwin egentligen sade var förstås något helt annat. Olika organismer får olika mängder avkomma i en given livsmiljö, och det gör att somliga former (”välanpassade”) ökar i antal över generationerna, somliga (”sämre anpassade”) minskar. Välanpassade kan vara råttor, människor eller kackerlackor. I kombination med slumpmässig ärftlig variation hos avkomman kan detta ”naturliga urval” leda till ännu bättre anpassning eller till utveckling av helt nya livsformer, särskilt om små populationer isoleras i föränderliga miljöer. Omvänt kan framgångsrika arter bidra till att forma sin egen livsmiljö, fysiskt, biologiskt och socialt.

I Darwins skrifter finns något för envar, och det är ingen paradox att han omedelbart omfamnades också av socialistiska tänkare. Karl Marx och Friedrich Engels uppskattade honom både för den materialistiska förklaringen av naturens mångfald och för betoningen av alltings föränderlighet – i naturen

liksom i samhället.

Den ryske anarkisten furst Pjotr Aleksejevitj Kropotkin läste Darwin från sin egen infallsvinkel. Han var själv geolog och geograf och hade till skillnad från Marx & Spencer ett gediget intresse för de naturvetenskapliga frågorna. Vid slutet av 1800-talet, då Survivor-Darwin hade blivit kulturellt allmängods och den härskande europeiska hannen sinnebilden för fitness, lyfte han fram mindre uppmärksammade element ur Darwins skattkammare. *Mutual Aid. A Factor of Evolution* (1902) är en sammanställning av essäer som Kropotkin hade publicerat under 1890-talet i den brittiska tidskriften *Nineteenth Century*. Boken kom redan 1903 på svenska under titeln *Inbördes hjälp*, och är väl jämte memoarerna (se Ola Stenssons artikel i detta nummer av *Nya Argus*) hans mest betydande litterära verk. Den artikel från *Ord och Bild* som nu återpubliceras (ss. 133–137) är hans svar på en del av de frågor och invändningar boken omedelbart väckte.

I förordet till *Mutual Aid* beskriver Kropotkin avgörande impulser från sina tidiga geografiska fältstudier:

Det var framför allt två sidor av djurlivet som gjorde intryck på mig under de resor jag företog i min ungdom genom östra Sibirien och norra Manchuriet. Den ena var den ytterligt hårda kamp för tillvaron som de flesta djurarter måste föra mot en karg natur; den massdöd som naturkrafterna orsakar under vissa återkommande perioder; och den därav följande fattigdomen på liv inom det vidsträckta område jag studerade. Den andra var att det också på de få ställen där det fanns ett rikligt djurliv var omöjligt för mig – fast jag ivrigt spanade efter tecken – att upptäcka den bittra kamp om existensmedlen mellan djur av samma art som de flesta darwinister (fast inte

alltid Darwin själv) ansett vara kärnan i livskampen och huvudfaktor för utvecklingen.¹

Av bokens åtta kapitel behandlar de två första djurvärlden, medan de sex övriga följer människosamhällets evolution via "vildar", "barbarer" och "den medeltida staden" fram till vår tid. Kropotkin finner överallt att social samverkan har varit en minst lika viktig framstegsfaktor som konkurrensen mellan individerna (vilken han ingalunda förnekar).

Hans ärende är, liksom Spencers, i första hand ideologiskt. Dels söker båda i naturen en auktoritativ modell för framstegsgynnande processer. Dels vill båda förankra sin samhällsvision i "människans natur" sådan den formats av "det naturliga urvalet". Särskilt för Kropotkins anarkistiska utopi blir det av central betydelse hur det urvalet har fungerat, en hurudan människa det har förädlat fram. Vilken utopist har inte mött kommentaren "en vacker tanke, men människan är inte sådan"?

Till skillnad från socialdarwinisterna har Kropotkin också ett naturvetenskapligt budskap. Hans omedelbara incitament är i själva verket inte Spencer, utan biologen Thomas Henry Huxley, "Darwins bulldogg". I sin tids sammanhang är hans kritik både vetenskapligt insiktsfull och omvälvande. Han visar att en enkel "kamp för tillvaron" likaväl kan leda till regressiv som progressiv utveckling (en tanke som bland annat Stephen Jay Gould senare har betonat). Samverkan däremot leder med stor sannolikhet till verkliga framsteg, innovationer. Kropotkins exempel är hämtade från djurvärlden, men tanken ter sig ännu mer övertygande i ljuset av den levande naturens djupare utvecklingshistoria sådan den uppfattas idag. På vägen från ren kemi via makromolekylsystem, enkla celler och mer komplexa celler till flercelliga organismer, där miljarder celler samarbetar, finns flera genombrott som kan tolkas i hans anda – låt vara att det sena 1800-talets "cellstats"-begrepp (utformat av patologen och cellbiologen Rudolf Virchow, en svuren Darwin-motståndare) snarast användes för att inskräpa att "varje cell (individ) bör veta sin plats i (samhälls)organismen".

1 Övers. K.G. Ossian-Nilsson, moderniserad och bearbetad av Jaak Talvend: <https://www.marxists.org/svenska/kropotkin/1902/inbordes/inledning.htm#h1>

Beträffande slutrakan i människosläktets evolution finns det knappast någon nutida forskare som betvivlar att den oerhört snabba tillväxten i hjärnstorlek och vissa så kallade "högre själsförmågor" på ett eller annat sätt har hängt samman med tilltagande social organisation och dess avlagringar i form av gemensam kultur. Kropotkin härleder utifrån detta med svepande gester både intelligens och naturlig moralkänsla, föregripande dagens evolutionspsykologi.

Han blandar vetenskapligt och anekdotiskt, stort och smått, skarpa iakttagelser och folkpsykologi. Det må förlåtas att exemplen kan vara naiva: orangutangen håller på att dö ut för att den inte har uppfunnit ömsesidig hjälp, Syévertsoff vittnar om att de solitära rovfågarna i Sibirien, till skillnad från mer sällskapliga arter, håller på att minska i antal. Man kommer osökt att tänka på den gamla föreställningen att dinosaurierna dog ut för att de hade blivit för stora och klumpiga, efter att ha haft sina *fifteen minutes of fame* i något hundratal miljoner år.

Kropotkin kunde omöjligen ana vidden av de evolutionsbiologiska problem han rörde upp. De berör själva ärfthetens kärna, som han inte visste någonting om. Det gjorde ju inte heller Darwin, som ingalunda uteslöt möjligheten att förvärvade egenskaper kunde nedärvas (vad som brukar kallas lamarckism). Vid behov tillgrep han hämningsslöst "lamarckistiska" gen-vägar för att förklara anpassningar som var svåra att förstå "darwinistiskt".

Just då Kropotkins *Mutual Aid* publicerades höll emellertid en ny hård ärfthetetsvetenskap på att födas. 1901 utkom holländaren Hugo de Vries *Mutationslehre*, 1906 etablerades genetiken som särskild disciplin på förslag av William Bateson i England, och 1909 tog Thomas Hunt Morgan i USA i bruk bananflugan som försöksdjur för sina banbrytande genexperiment. Läran om de hårda generna, som kan förändras endast genom sällsynta slumpmässiga mutationer och som "själviskt" driver enbart sin egen fortplantning, kom med varierande betoningar att dominera evolutionsdiskursen under större delen av 1900-talet. Till en början tycktes det hart när omöjligt att få rum för "inbördes hjälp". Att ge upp sin egen framgång för att hjälpa andra ter ju sig som den ultimata kapitulationen i kampen för tillvaron. Först med mer sofistikerad populationsgenetisk teo-

ribildning kunde man inse, att ur genperspektiv kan gruppens framgång i en yttre omgivning vara viktigare än individens framgång i gruppen. Det beror ofta, men inte nödvändigtvis, på att individerna i en grupp är släkt (delar samma gener): ”Härlig är döden när modigt i främsta ledet du dignar, dignar i kamp för ditt land, dör för din stad och ditt hem...” Numera är det allmänt accepterat att det naturliga urvalet arbetar på många nivåer, och olika nivåer under olika förhållanden kan bli dominerande. Det utsäger redan Kropotkin klart i sin artikel. (Den folkliga föreställningen att en individ offerar sig ”för artens bästa” är och förblir ändå vetenskapligt sett ett missförstånd.)

Ärftlighetsvetenskapen har alltid burit på en tung ideologisk barlast. Den allra mest kritiska frågan har varit hur entydigt generna bestämmer individens egenskaper (fenotypen). Mycket karikerat kan man säga att ”kapitalistiska” tanketraditioner har betonat en ”hård” genetik, där oföränderliga gener relativt direkt översätts till fenotypiska drag. Det här ger naturligtvis också en god grogrund för rasistiska läror. ”Socialistiska” tanketraditioner har å andra sidan traditionellt betonat en mjukare, mer indirekt och flexibel relation mellan arvsanlag och egenskaper hos den fullbildade individen. Man har tillerkänt miljön en starkare roll, och därmed lämnat stort utrymme också för social formbarhet. Utan att här ta ställning till vad som vid olika tidpunkter bäst har tjänat forskningen, kan man konstatera att genetik under senare år har förskjutits i riktning mot det senare synsättet: inte bara fosterutvecklingen, utan hela livet, utspelar sig under en ständig reglering av genexpressionen bland annat genom miljösignaler. Och där allt som luktade ”lamarckism” ännu för ett par decennier sedan var anatema är till och med delvis ärftliga former av miljöpåverkan (förvärvade egenskaper, via så kallade epigenetiska mekanismer) nu högsta mode inom cellbiologisk forskning.

Kropotkin har knappast haft någon direkt inverkan på den inomvetenskapliga utvecklingen. Å andra sidan bär han heller ingen skuld för det lamarckistiskt färgade hopkok som passerade som ärftlighetsvetenskap i Sovjetunionen under Lysenko-eran (ungefär från slutet av 1930-talet till början av 1960-talet). Det var snarast en sekundär reflex

av jordbrukspolitiska maktkamper i kombination med voluntaristiskt önsketänkande, och mentorerna sökte man hellre bland den praktiska växtförädlingens hjältar (Ivan Vladimirovitj Mitjurin) än bland utopistiska furstar.

Samtidigt är det nyttigt att se ideologins inflytande på ärftlighetsforskningen även i väst. Det gäller inte bara grova falsifikat sådana som den i tiden mycket uppburna brittiske intelligensforskaren Sir Cyril Burt (1883–1971) gjorde sig skyldig till. Ett omvänt, mindre dramatiskt exempel är receptionen av den amerikanska växtbiologen Barbara McClintocks revolutionerande upptäckter om ”hoppande gener” (transposoner) och regleringen av genexpressionen hos majs i slutet av 1940- och början av 1950-talet. Den dynamik i genfunktionen som hon påvisade stred radikalt mot då gällande anglo-amerikanska dogmer. Det motstånd hon mötte var en viktig orsak till att hon övergav hela forskningslinjen 1953. Det dröjde sedan trettio år, innan hon vid 81 års ålder tilldelades Nobelpriset i fysiologi eller medicin. Som politisk tänkare har Kropotkin levt vidare främst inom en liten krets av anarkister. De har ofta velat betona hans avståndstagande från bolsjevikerna och sovjetstaten. Relationen var i själva verket komplicerad. Också marxisterna, inklusive Lenin, hade sin utopi om statens slutliga bortvittrande. Vill man där finna en implicit biologisk förutsättning, skulle den vara att ”människans natur” inte har fixerats i detalj av evolutionen, som tvärtom främst har ”premierat” en stor plasticitet hos individerna. Otvivelaktigt attraherades marxisterna också av lamarckistiska tankegångar. Människan kommer att förändras radikalt allteftersom klasskampen upphör och det nya samhället tar form, men först då. Kropotkin hade en viss förståelse för Lenins syn att om staten omedelbart avskaffades, skulle revolutionens landvinningar gå förlorade. Men han såg många motbjudande drag i den praktiska maktutövningen och ville göra vad han kunde för att leda in revolutionen på sundare banor. Lenin å sin sida högtaktade honom som socialistisk föregångare, men blev trött och irriterad på hans ständiga förmaningar. Ändå hyllades Kropotkin vid sin död 1921 som en stor socialistisk föregångare och hans hem gjordes till museum (1923–42). År 1958 fick en av Moskvas finaste metrostationer namn ef-

Pjotr Kropotkins memoarer

Till min tjänare, Mikael Aléef, från Furst Alexei Petrovitj Kropotkin, överste och general.

Jag befäller dig den 29 maj, klockan sex om morgonen, att avresa från Moskva med mina flyttlass till mitt gods Nikolskoye, beläget i Kaluga-guvernemetet, Meschovsk-distriktet, vid Sirena-floden, en sträcka som uppgår till 160 mil från detta hus, samt att övervaka, att folket som ställs under din tillsyn, uppför sig väl, och att du, om någon av dem gör sig skyldig till olydnad, genom att dricka sig full eller genom annan förseelse, då för honom till uppsyningsmannen för garnisonsfängelset med bifogade skrivelser, efter vilken den däri nämnde mannen har att bli piskad, som ett exempel för de andra.

Den som skrev detta var ingen särskilt ond man, åtminstone inte för sin samtid. Men feodalherre var

ter honom (då det tidigare namnet "Sovjetpalatset" hade blivit inaktuellt), och Finlands ambassad ligger vid Kropotkin-gränden.

Pjotr Aleksejevitj var en vänlig natur och hans betoning av ömsesidig hjälp som ett fundamentalt mänskligt drag framstår som sympatisk. I första hand är ändå hans och Spencers diametralt motsatta bruk av Darwin en nyttig påminnelse (än en gång) om att det goda och rätta i samhället inte kan härledas ur "det naturliga". Det är inte bara filosofiskt oförsvarligt; det baserar sig alltid på bristfällig eller selektiv kunskap. Som aktuellt studiematerial kan dagens mediala diskussioner om genus och kön rekommenderas.

KRISTIAN DONNER

han förvisso. Det var naturligt för honom att skriva brev av detta slag till sina tjänare, som inte desto mindre syntes hålla av honom.

Vid mitten av 1800-talet räknades alltså en rysk godsägares förmögenhet bland annat efter hur många själar han ägde. Furst Kropotkin ägde 1 200, kvinnorna oräknade. Huset i Moskva hade 50 tjänare, medan sommargodset ständigt hade 25, oavsett om godsägaren eller hans familj var där eller inte. Hushållet rymde fyra kuskar, fem kockar och tolv servitörer (en för varje stol i matsalen). Dessutom ägde fursten en orkester, vari även en pianostäm-mare ingick.

Fursten var som sagt ingen elak människa. Visserligen kunde han klå upp sina tjänare högst personligen och ganska grundligt även för bagateller, men han hjälpte också många. Flera personer som han aldrig träffat tidigare kunde skriva till honom och begära hjälp med allt möjligt, från rekommendationer till att rädda någon som oförskyllt hade hamnat i fängelse. Fursten kunde i sådana fall ägna dagar åt att skriva brev, inte bara inom Ryssland, utan till alla världens hörn.

Fursten hade barn också. Dessa liknade honom inte speciellt mycket. Framför allt inte sonen och anarkisten Pjotr.

Denna Pjotr Kropotkins memoarer är mycket märkliga. Få i hans samtid har kunnat berätta om en sådan uppväxt. Få har någonsin så totalt brutit med sin bakgrund. Och ytterst få har kunnat framstå som så älskvärda och närmast kärleksfulla i sin beskrivning av fiender och politiska motståndare.

Pjotrs första minne var moderns dödsbädd. Hon skall ha tittat leende på sina två yngsta söner och

därefter brustit ut i gråt- och hostattacker. Pjotr och hans bror fick nu bo i en av sidoflyglarna, där en dag pigorna började sy nya kläder åt dem, svarta blusar med vita band. På pojknarnas frågor svarade man att deras mor nu gått till himlen och änglarna.

Pjotr var vid denna tid tre och ett halvt år och hans bror fem. Eftersom hans andra syskon var så mycket äldre och hans far alltför fruktansvärd att närma sig utan bävan, fick denna traumatiska upplevelse honom att vända sig till sin bror, vilket han för övrigt skulle göra hela livet, ända tills broderns självmord i den sibiriska förvisningen.

Deras undervisning uppdrogs åt en informator, en monsieur Poulain, som varit i franska armén under Napoleon och blivit kvar i Ryssland. Varje morgon följde samma ceremoni, innebärande att monsieur Poulain väckte pojkarna, drack sitt kaffe, klädde sig, borstade sitt hår och parfymade sig, varefter man gemensamt gick ned för att hälsa på fursten och dennes nya hustru. Bröderna var tvungna att kyssa föräldrarna på hand. Så följde undervisningen, vilken bestod av utantill inläring av diverse böcker inklusive förord. Monsieur Poulain ägde rätt att aga sina lärjungar, vilket han också gjorde, tills dess ett ingripande från en av deras systrar satte stopp för saken. Agan drabbade därefter endast den vid lektionerna upppassande betjänten, den livegen Trésor.

Pageskolan

Enligt vad Kropotkin berättar, inträffade en för honom livsavgörande händelse i samband med tsar Nikolaus I:s 25-årsjubileum, då kejsaren besökte Moskva. Pjotr var den yngste av gästerna på den bal Moskvaadeln gav, och kejsaren kallade honom till sig och erbjöd honom godsaker. Eftersom hans stränge fader förbjudit honom att äta sådant, förklarade Pjotr att han föredrog tekakor istället. Storfurst Mikail klappade honom då på huvudet, varpå Pjotr brast i gråt och somnade i storfurstinnan Maria Alexandrovnas famn. När han vaknade, fick han veta att man som tröst beslutat skriva in honom i pagekåren.

Att vinna inträde i pagekåren var det högsta av de unga privilegierades privilegier. Kårens skola, i S:t Petersburg, var bland annat militär utbildningsanstalt, vilket i detta fall innebar att dess elever efter examen hade rätt att träda in i vilket gardesregemen-

te de önskade, oavsett om där fanns någon vakans eller ej. Skolan var också knuten till hovet på så sätt att sexton elever i avgångsklassen varje år togs ut som kammarpager och tjänstgjorde hos någon i den kejsarliga familjen. Detta var dels en stor ära, men skapade dessutom ett ovärderligt kontaktnät.

När Kropotkin kom till skolan, vid femton års ålder, hade förhållandena ändrats. Innan dess hade där förekommit pennalism av det mest fruktansvärda slag. Den äldsta årsklassen brukade som introduktion jaga upp alla nykomlingar ur sängarna med pispor och låta dem löpa runt i sovsalen som cirkushästar. Därefter följde ofta homosexuella övergrepp på vad Kropotkin kallar, orientaliskt manér. Detta ägde rum med skolledningens vetskap och var förmodligen dennas sätt att från början inskräpa disciplinen.

Dock hade det skett förändringar i och med Nikolaus I:s död 1855, inte bara i pageskolan utan i hela samhället. Det fanns numera en intelligentia som börjat kräva, inte bara reformer, utan rentav också en folkrepresentation, och den nye tsaren Alexander II avvisade inte dessa tankar. Livegenskapen stod inför sitt upphävande, likaså började utbildningssystemet reformeras och trycket från censuren minskade något.

Kropotkin talar i sina memoarer med erkänsla om Alexander II:s första tid. Han förfaller aldrig till det vanliga betraktelsesättet att finna en ond mekanik hos föraktliga system, oberoende av vad som utförs, gott eller ont. Detta trots att han i sinom tid skulle ha mer ont av systemet än många andra.

Det gick bra för Kropotkin i pageskolan. Dels lyckades han utge en underjordisk tidning (visserligen mycket mild, jämfört med de tidningar han skulle medverka i senare), dels var han den bästa eleven. Detta medförde att hans utnämning till Vaktmästare i längden inte kunde hållas tillbaka, trots att han uppvisat betänkliga tendenser. Vaktmästar-tjänsten innebar bland annat att man blev tsarens personliga kammarpager och medförde en ställning jämförbar med officerarnas/lärarnas. Kammarpagen hade att följa tsaren som en skugga vid alla större tillställningar, som till exempel balerna i Vinterpalatset. Kropotkin berättar om det motbjudande koppleri han tvingades bevittna, nämligen Petersburgaristokratins ständiga intrigerande för att få sina döttrar till älskarinnor åt någon av storfurstarna (dessa

var nämligen förbjudna att gifta sig med någon av tsarens undersåtar). Hovskvallret hade en oerhörd omfattning och lägste betjänt tycktes veta allt om den kejsrerliga familjens svagheter. Ett organiserat spioneri förekom dessutom via hemliga polisen, som ansåg sig missköta sin uppgift, om man inte hade reda på allt vad tsaren gjorde och sade.

Sibirien

Då slutexamen närmade sig i pageskolan, uppstod frågan vilket regemente man skulle söka sig till. Kropotkin kom att välja kavallerikosackerna i det av Ryssland nyannekterade Amur-distriktet. Detta väckte förstämning bland hans kamrater, inte minst på grund av den påvra uniformen, som var svart med röd krage, innefattade grå (!) byxor samt mössa av hundskinn.

Det fanns dock hos Kropotkin andra orsaker till valet av regemente än viljan att chockera. Han ansåg nämligen att Sibirien vid denna tid hade den mest upplysta och vidsynta styrelsen i hela Ryssland. Guvernören greve Muravieff hade i stor utsträckning gjort sig kvitt den korruperade ämbetsmannastaben och ersatt denna med liberala unga officerare. Muravieff umgicks rentav med den till Sibirien förvisade Bakunin.

Det var knappast innerlig kärlek till militärlivet som bar Kropotkin till bortre Sibirien. Denna del av världen var en vit fläck på kartan och det var detta som lockade honom. Och Sibirien förändrade Kropotkin. Här kom han i kontakt med de bästa och de sämsta människorna, såväl de högsta i samhället som de oförbätterliga förbrytarna. Han började bli övertygad om att Samhället, även med de bästa föresatser, inte kunde göra märkbart mycket för att förändra böndernas liv.

Koloniseringen av Amur-distriktet var tämligen okonventionell. Greve Muravieff rekvirerade ett tusental straffångar, rövare och mördare, förklarade dem fria och ålade dem att dyrka och bruka jorden. På fångarnas invändning att de led brist på kvinnor, svarade Muravieff med att rekvirera kvinnliga fängelsekunder, tillhöll dessa att välja en man, varefter han lät viga ett hundratal par samtidigt vid en flodbädd. Dessa äktenskap kom senare att förklaras giltiga av en annan likaledes framsynt man, biskopen Innocentus.

Kropotkin vittnar om att dessa improviserade kolonier faktiskt fungerade hyggligt. Själv utnämndes han nu till attaché hos generalguvernören i Irkutsk. Det hade utgått order från Moskva om att allt tills vidare borde förbli vid *status quo* i Sibirien, varför attachétjänsten medförde sysslolöshet. Med glädje erhöll därför Kropotkin anbud om att företa geografiska forskningar i Manchuriet.

Han kom att göra sin första stora insats som resenär på Sungari. Denna flod var för västerlänningar endast känd genom bristfälliga redogörelser från jesuiternas missionstid. Det var knappast någon riskfri resa, då de kinesiska myndigheterna kände ryssar sedan tidigare och funnit att dessa i regel befann sig på erövrarstråt. Man kom dock igenom, upp till Amur, och Kropotkin kunde beskriva landet och göra en karta.

Då Kropotkin var född i godsägarklassen hade han självfallet hittills trots på nödvändigheten av straff och kommendering. Det var Sibirien som gjorde honom till anarkist. Han fick där övertygelsen, många gånger bevisad i det höggradigt praktiska liv han tvingades leva, att samförståndet ledde till oändligt mycket bättre resultat än befallningen. Han erkände dock hela tiden betydelsen av den enskilda människan, genombrottsmannen, som impulsgivare, och detta skulle med tiden leda honom till tämligen intressanta slutsatser.

1867 var Kropotkin åter i S:t Petersburg, nu för universitetsstudier. Han hade gett upp sin militära karriär till sin fars mycket stora förtrytelse. Kropotkin kom att studera matematik och främst geografi. Hans sibiriska tid hade övertygat honom om att den uppfattning man tidigare haft om Nordasiens berg byggde på rena fantasier. På de samtida kartorna fanns överhuvudtaget inga högslätter, istället fanns där diverse bergsryggar utmärkta.

De närmaste åren ägnades åt forskning (samt även politik, det senare underjordiskt). Kropotkin såg som sin uppgift att en gång för alla åstadkomma en korrekt geografisk bild av Nordasien. Han talar med stor värme om denna tid. Det finns inte mycket glädje i människans liv som kan jämföras med detta, att efter åratals sökande komma fram till en giltig vetenskaplig slutsats. Att ur ett kaos av motsägelserfulla kunskaper och tvivelaktiga gissningar

slutligen nå fram till något slutgiltigt är en oerhörd upplevelse.

Kropotkins forskarrön skulle komma att publiceras genom hans brors försorg av ryska Geografiska Sällskapet. Detta skedde 1873, då Kropotkin redan satt i Peter Paul-fästningen.

Innan dess hade han dock hunnit besöka både Finland och Sverige. Denna resa blev betydelsefull, eftersom Kropotkin därigenom kom att överge något av sin vetenskapligt betonade framstegssyn vid åsynen av de utfattiga nedtyngda finska bönderna. Vad skulle det ha för betydelse att upplysa dessa om förekomsten av moderna amerikanska jordbruksmaskiner och nya gödningsmetoder, när ändå jordarrendet steg i förhållande till den utkomst jorden gav? Vad den finske bonden behövde var en Kropotkin vid sin sida, som kunde hjälpa honom till att äga jorden eller kanske ännu hellre, bli en oavhängig nyttjare av densamma.

I Sverige träffade Kropotkin Adolf Norden-skiöld, av alla människor, som inom kort skulle bli den förste som genomseglade Nordostpassagen. De tillbringade en trevlig kväll tillsammans, men mötet påverkade knappast Kropotkins världsbild.

I S:t Petersburg härskade nu tsarens polis enväldigt. Efter Karakozoffs försök att mörda kejsaren 1866, hade allt återgått till det enligt ryska förhållanden normala, nämligen terror från de härskandes sida. Alla radikala levde i ständig fruktan. Att känna någon som hyste intresse för politik kunde räcka för arrestering, internering i Peter Paul-fästningen och slutlig förvisning till Sibirien, enligt vad Kropotkin berättar. Tortyr förekom.

Samtidigt hade privatförmögenheterna hopats efter livegenskapens upphörande. Järnvägar anlades, banker öppnades och advokaterna tjänade svindlande summor. Åtskilliga människor hade nu inkomster som överträffade de tidigare största godsägarnas. Nyrikedomen innebar självfallet också att kulturlivet förfläckades och Kropotkin nämner med viss vämjelse att kompositören på modet nu var Offenbach.

Schweiz

Kropotkin hade gott om pengar och kunde fly allt detta. Han tog sig till Schweiz, närmare bestämt till Genf, där den socialistiska rörelsen var starkast och även fortlevde tämligen oantastad. Han läste

mycket, dock inte böcker där socialismens teori och argument redovisades, för där meddelades inget om hur arbetaren omsatte dessa ideal i sitt praktiska liv. För att förstå detta, måste man enligt Kropotkin läsa rörelsens tidningar och då inte bara de stora artiklarna, utan varje notis och varje skenbart obetydligt meddelande.

Hans skildring av arbetareföreningen i Genf är säkert mycket idealiserad. Kropotkin hävdar att nästan alla medlemmar var nykterister och att nästan ingen använde tobak, tack vare föreningens goda inflytande. Han meddelar troskyldigt att han blivit god vän med en stenarbetare som flytt Frankrike efter Pariskommunens fall. Trots att arbetarna gick upp klockan fem om morgnarna, hade de ork att delta i den undervisning i historia, fysik med mera som meddelades av franska emigranter.

När föreningens styrelse ville anta en indignerad resolution mot anklagelser om en förestående strejk, insåg Kropotkin att den revolutionära glöden fattades. Han kom nu att söka sig till en radikalare falang, som gick under benämningen bakunisterna.

I Neuchâtel hade han nämligen gjort bekantskap med den så kallade Jurafederationen. Där existerade inget sådant som arbetare och arbetarledare, med tillhörande klasskrank dem emellan. Här hade varje medlem själv sökt sig fram till sina ståndpunkter. Den som inspirerat dem alla var Bakunin. Kropotkin träffade honom aldrig, men berättar att han skulle ha varit en glödande talare, som predikade dag och natt. Bakunin hade i det lilla medlemsbladet dessutom skrivit en hel räckta av utmärkta artiklar, där han skildrat mänsklighetens utveckling fram till den förestående totala friheten.

Enligt Kropotkin låg Bakunins storhet i det faktum att hans inflytande inte berodde på intellektuell överlägsenhet, utan på en moralisk personlighet. Bakunin producerade inte ett program, som det sedan ålåg alla att följa, han inspirerade istället och lät sedan alla dra egna slutsatser med utgångspunkt i sin egen individuella karaktär.

Samtidigt som Kropotkin i memoarerna prisar Bakunin, lägger han fram sin egen teori kring den framgångsrika Revolutionen. Historien har visat att ingen våldsamt omvälvning någonsin ägt rum, utan att den förtryckta klassens värderingar först vunnit intrång hos den härskande klassen. Detta är, enligt

Kropotkin, den främsta lärdom man kan dra av Pariskommunens misslyckande.

Han hävdar vidare att revolutioner är en lika naturlig del av civilisationerna som den långsamma fredliga utvecklingen. För att eruptionen skall avlöpa med så få blodsoffer och så lite bitterhet som möjligt, fordras att den förtryckta klassen vet exakt varthän den strävar och är helt genomträngd av begeistring inför uppgiften. Endast så kan man hoppas vinna de största andarna också inom den privilegierade klassen för sin sak.

Fångenskapen

När Kropotkin så återvände till Ryssland, vann han inträde i något som kallades "Tchaykovskys krets". Han säger sig aldrig ha stött på så många ädla män och kvinnor som där. Tchaykovskys krets gjorde noggranna personundersökningar innan man antog nya medlemmar. Man fruktade inte bara infiltration från tsarpolisen utan också från moraliskt sämre element. Det var här inte fråga om att imponera genom en stor medlemskader eller att konkurrera med andra organisationer, utan tvärtom att låta endast oavhängiga och andligt oberoende personer söka sig till kretsen.

Socialisterna hade under denna tid (1871–1878) åsikten att man mycket väl skulle kunna skapa en socialistisk massrörelse bland bönderna och arbetarna, men att tsaren och hans rådgivare borde lämnas i fred. Om bönderna och arbetarna slöt sig samman och krävde ägande till jord och produktionsmedel, skulle de besuttna tvinga tsaren sammankalla ett parlament, precis som i Frankrike 1789. Fortfarande hölls dörrarna öppna för en framtida konstitutionell författning. Värnandet om tsarens person gick så långt, att när Tchaykovskys krets fick vetskap om att en fanatisk ung man från Syd-Ryssland tagit sig till S:t Petersburg för att mörda kejsaren, ställdes han under övervakning av kretsen och släpptes aldrig ur sikte. Kropotkin konstaterar den paradoxala ironin i att medan Alexander II sände hundratals unga till Sibirien och en långsam död i landsflykt, var det samma unga som faktiskt värnade om hans liv.

Denna tids radikaler ägande sig ingalunda enbart åt teoretiserande. Man reste runt i landet och anlade avelsgårdar och grovsmidesverkstäder i syfte

att komma lantbefolkningen närmare. Rikemansdöttrar tog anställning i fabriker och arbetade där 14–16 timmar om dygnet och sov i arbeterskornas baracker.

Kropotkin levde själv under denna tid något av ett dubbelliv, i och med att han ena kvällen umgicks i Vinterpalatset med gamla vänner, för att nästa kväll byta ut fracken mot bomullsblus och fårskinnspäs och bege sig till ett arbetarmöte i någon av förstäderna.

Hans verksamhet var ingalunda obekant för polisen och arresteringen och inspärlandet i Peter Paulfästningen ledde till hans första icke-självvalda umbäranden. Han lyckades i början hålla sig i form genom att mäta upp sin cell och promenera fram och tillbaka 300 gånger. På så sätt gick Kropotkin sju verst om dagen. Styrketräning bedrev han genom att jonglera med en tung ekstol, som han kastade från den ena handen till den andra.

Kropotkin fick läsa böcker i fängelset. Han hade även av tsaren personligen beviljats tillstånd att skriva på ett geografiskt arbete (dock bara fram till solens nedgång). Han hade rentav av fängelseguvernören fått tillstånd att sjunga (svagt), trots att det egentligen var förbjudet. Ändå började han snart fara illa, eftersom fängelsekosten oundvikligen ledde till bristsjukdomar. Symptom på skörbjugg uppträdde och den förut starke mannen orkade med tiden knappast någonting.

Hans flykt, efter två år, var välorganiserad. Den underlättades i hög grad av att fästningsportarna i regel stod öppna då fångarna rastades. Det handlade i princip bara om att börja springa och komma ut på gatan före vakterna, som enligt sitt reglemente inte fick lämna fästningsområdet. Det gällde dock också, naturligtvis, att utanför porten ha en vagn med vänner, som snabbt kunde ta en från platsen och de soldater som vaktade utanför fästningen. Kropotkin hade både vänner och vagn, varför han kom undan. I vagnen bytte han kläder och klippte skägget, varefter man for till en av S:t Petersburgs elegantaste restauranger, där man visste att polisen aldrig skulle leta.

Läran

Kropotkin avvek därefter åter till Västeuropa och återknöt kontakten med den schweiziska Jurafede-

rationen. Här skulle hans teorier kring anarkismen utvecklas: allt köpslagande kring människors händer och hjärnor skulle upphöra. Istället skulle en ny organism skapas, där allas anlag och kunskaper samverkade till största möjliga lycka för envar, dock med full frihet för varje enskilt initiativ. Samhället skulle vara uppbyggt av föreningar som samverkade där samverkan var nödvändig. Vidare skulle det finnas kommuner, som stod för kollektiva nytigheter som bostäder, energiförsörjning, livsmedel och sanitära åtgärder. Dessutom skulle övergripande grupper finnas, som sysslade med intellektuella, konstnärliga och moraliska förnödenheter.

Alla dessa olika samfund skulle stå i förbindelse med varandra genom frivilliga överenskommelser, ungefär som meteorologer runt om i världen av nödvändighet måste samarbeta. Just denna frivillighet minskar centraliseringen och ger initiativ till nya former för produktion och nya uppfinningar. De personliga initiativen kommer att uppmuntras, vilket i sin tur leder till framåtskridande. Just här blir Kropotkins lära intressant, men den avslöjar honom också. Det är lätt att tycka att han i många avseenden verkar förespråka en modern kapitalism. Det är kanske möjligt att han, om han fötts 100 år senare, inte skulle ha tagit avstånd från något i det goda liv han föddes till (under förutsättning att han fått leva i västvärlden).

Kropotkins tal om frihet är egentligen mera en fråga om frihet från den fattigdom han sett och plågats av. Hans lära är mest ett utslag av det medlidande han är utrustad med; den är egentligen inte någon intellektuell konstruktion. I och med att fattigdomen utmönstras ur kapitalismen, återstår inte så mycket av Kropotkins idébygge, utöver de inslag som slående mycket påminner om den nutida högerns syn på marknadsekonomins uppgift.

Men Kropotkin kände inte till något annat än feodalism och kapitalismens initialskedesföreteelser som förvisso innefattade stor misär. Den senare kapitalismens gradvisa fördelning av välståndet, tack vare politiker och fackföreningar, var okänd för Kropotkin och förmodligen inte tänkbar för honom.

Det vilar något av storögd, hygglig familjepojke över Kropotkin och hans iakttagelser. Även om

hans åsikter säkert är ärliga, skulle han nog ha varit otänkbar på en barrikad. Hos Kropotkin finns inget av emotionellt klasshat, utan helt enkelt, som tidigare nämnts, bara ett stort medlidande. Hans botemedel mot det sjuka samhället är trots allt innerst inne Resonemanget. Kropotkin var knappast av revolutionär typ, han är istället en aristokrat med åtskilliga småborgerliga drag och det är närmast troligt att han skulle ha blivit förfärad över en revolutions våldsamt.

I Frankrike kom Kropotkin att hamna i fängelse på nytt. Detta samhälle var dock av en helt annan typ än det ryska, och politiker som Clemenceau med flera kunde verka för hans frigivande. Väl ute ur fängelset reste Kropotkin till England, där han redan tidigare hade flera kontakter, bland annat i egenskap av artikelförfattare i *Encyclopedia Britannica*. Han slutar sina memoarer med intrycken från kravallerna vid Trafalgar Square 1888 och med sin uppfattning om de praktiskt sinnade engelsmännen. Möjligen drog han samma slutsats om England som andra dragit om Sverige; ett land där revolutioner är förbjudna.

Tillkomsten av hans teorier skildras med föga utförlighet i memoarerna. Snarast präglas redogörelsen på denna punkt närmast av lättsinne. Det är man tacksam för, eftersom Kropotkins personliga förhållanden är betydligt mer intressanta. Det är få personer som i sina memoarer lyckats levandegöra sig själv så väl som han. Man möter en sympatisk människa, helt befriad från tarvlighet och påfallande mild i sin kritik av fiender. Charmen ligger till största delen i kombinationen av naivitet och intelligens.

Det mesta av vad Kropotkin möjligen givit upphov till är man beredd att förlåta efter dessa memoarer, som nog trots allt förblir hans största gåva till mänskligheten. Han var en märklig man, men det minst märkliga kring honom var kanske hans lära.

OLA STENSSON

Pjotr Kropotkin: *En Anarkists Erindringer*,
Gyldendal 1902

Har även getts ut i två svenska översättningar:

En anarkists lefnadsminnen, Linköln Blom, 1900

En anarkists minnen, översättning Hellen
Lindgren, Gernandt, 1901